

KASJODOR (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator) – urzędnik i kanclerz królów ostrogockich (głównie Teodoryka Wielkiego) w Rawennie, wczesnochrześcijański pisarz łac., organizator zakonnego życia naukowego i kulturalnego, założyciel klasztoru Vivarium, ur. ok. 485 w Scyllacium (dziś Squillace) w Kalabrii, zm. w 580 tamże.

Wywodząc się z zamożnej rodziny syryjskiej (ojciec był urzędnikiem wyższej rangi – patricius, praefectus praetorio 503–506), otrzymał (prawdopodobnie w Rzymie) wszechstronne wykształcenie klasyczne. Dzięki kwalifikacjom umysłowym i retorskim przeszedł na dworze królów ostrogockich wszystkie stopnie kariery urzędniczej (cursus honorum): był doradcą prefekta (consiliarius praefecti), skarbnikiem pałacu królewskiego (quaestor sacri palatii), konsulem (consul officiorum), kanclerzem (533–538), dowódcą przybocznej gwardii królewskiej – wówczas został też patrycjuszem i przez cały okres służby państwowej współpracował z Rzymianami, którzy uznawali dominację Gotów w Italii. Współdziałając z Boecjuszem i jego teściem Symmachem, dążył do zbliżenia polityczno-kulturalnego między obu narodami i utrzymania pokoju z cesarstwem wschodnim. Z powodu zbliżających się ok. 538 wschodnich wojsk cesarskich wycofał się z życia publicznego i poświęcił pracy literackiej, a po zdobyciu w 540 Rawenny przez Belizariusza został wywieziony razem z innymi osobistościami gockimi do Konstantynopola i przyjął wkrótce postawę lojalizmu wobec cesarza Justyniana (527–565). Po powrocie do Italii i przeniesieniu się do rodzinnych posiadłości w Kalabrii zajął się działalnością pisarską i organizacyjno-wychowawczą, zakładając w Scyllacium klasztor Vivarium o naukowym charakterze.

Spuściznę literacką K. (w: *Clavis patrum latinorum*, wyd. E. Dekkers, Steenbrugis 1951, 1961², 896–909) można podzielić na:

Pisma historyczne: 1) *Variarum libri XII* (wyd. J. Garet, PL 69, 501–880; wyd. Th. Mommsen pt. *Cassiodori Senatoris Variarum*, B 1894, 1970, 3–385; wyd. A. J. Fridh, Turnholti 1973, 1–499; tłum. pol. frg. IX 21 pt. *List Atalarka do senatu rzymskiego*, tłum. W. Jamróz, Meander 36 (1981), 376–377; frg. IV 51 pt. *List Teodoryka Wielkiego do Symmachy*, tłum. S. Longosz, w: *O dramacie*, Wwa 1989, I 145–147) – 468 pism urzędowych, głównie listów, pisanych w imieniu królów gockich w czasie sprawowania urzędów państwowych: przedstawiają dużą wartość historyczną, a ich styl był wzorem dla późniejszych

kancelarii urzędowych; 2) *Chronicon ad Theodoricum regem* (PL 69, 1213–1248; wyd. Th. Mommsen pt. *Cassiodori Senatoris Chronica*, w: *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII*, B 1894, 1961, II 120–161) – kronika świata od Adama do 519 (tj. czasu jej powstania), napisana z ideą pojednania Rzymian z Gotami; 3) *Historia Gothica libri XII*, napisana z polecenia Teodoryka Wielkiego w latach 526–533, ujmująca na podstawie sag i wcześniejszych źródeł historycznych historię Gotów do 526, zachowana jedynie w sporządzonym w 551 przez Gota Jordanesa streszczeniu *De origine actibusque Getarum* (PL 69, 1251–1276; wyd. Th. Mommsen, w: *Iordanis Romana et Getica*, B 1882, 1961, 53–138; tłum. pol. E. Zwolski, w: tenże, *Historia gocka czyli scytyjska Europa. K. i Jordanes*, Lb 1984); 4) *Orationum reliquiae* (w: *Cassiodori Senatoris Variarum*, 465–484) – frg. mów wygłaszanych przy różnych okolicznościach; 5) *Ordo generis Cassiodorum* (w: tamże, V–VI) – odkryte przez M. Holdera frg. listu (wyd. H. Usener, w: tenże, *Anecdota Holderi*, Bo 1877, Hi 1969) zawierającego historię rodu Kasjodorów.

Pisma teologiczno-dydaktyczne: 1) *De anima* (wyd. J. W. Halporn, *Traditio* 16 (1960), 99–109 (przedruk w: *Variarum libri XII*, Turnholti 1973, 533–575); PL 70, 1279–1308) – rozprawka filozoficzna oparta na św. Augustynie i Klaudianie Mammertusie, mająca stanowić trzynastą księgę *Variarum*, ukazującą formę życia kontemplatywnego; 2) *Expositio psalmorum* (PL 70, 9–1056; *Expositio psalmorum*, I–II, Turnholti 1958) – oparty na *Enarrationes in Psalmos* św. Augustyna obszerny komentarz do psalmów, posługujący się figurami retorycznymi i typiczno-alegoryczną metodą egzegetyczną; 3) *Expositio S. Pauli epistulae ad Romanos* (PL 68, 415–686) – przerobiony komentarz Pelagiusza do Listu św. Pawła do Rzymian 4) *Complexiones in Epistulas Apostolorum, Actuum Apostolorum et Apocalypsis Joannis* (PL 70, 1321–1418) – krótkie objaśnienia do wybranych wierszy z Listów i Dziejów Apostolskich oraz Apokalipsy św. Jana; 5) *Historia ecclesiastica tripartita* (PL 69, 879–1214; wyd. Jacob, R. Hanslika, CSEL 71) – zestawiona z (przełożonych na łacinę przez Epifaniusza Scholastyka) tekstów Sokratesa, Sozomena i Teodoreta historia Kościoła jako dokończenie przetłumaczonej wcześniej na łacinę przez Rufina *Historii Kościelnej* Euzebiusza; 6) *Institutiones* (PL 70, 1105–1220; wyd. R. A. B. Mynors pt. *Cassiodori Senatoris Institutiones*, Ox 1937, 1961) – napisany w latach 551–562

dla mnichów Vivarium słynny podręcznik w dwóch księgach: 7) *De oratione et octo partibus orationis* (PL 70, 1219–1240); 8) *De orthographia* (PL 70, 1239–1270; wyd. E. Keil, w: *Scriptores de orthographia*, L 1880, 143–210) – ostatnie wykończone tuż przed śmiercią dziełko (12 rozdz.) podające na wybranych ekscerptach z ośmiu starożytnych ortografów wskazówki ortograficzne dla mnichów kopistów i korektorów w *Vivarium*. Pismem K., które zaginęło w całości, jest *Memorialis* – wspominany przez niego (*De orthographia*, w: *Scriptores de orthographia*, 143, 14), przeznaczony dla mnichów skrót całego Pisma Świętego.

DZIAŁALNOŚĆ SZKOLNO-WYCHOWAWCZA. K. był twórcą kilku instytucji, które naśladowano w średniowieczu i czasach nowożytnych. Będąc jeszcze prefektem pretorianów (*praefectus praetorio*), dostrzegając brak wyższego szkolnictwa kościelnego na Zachodzie, próbował w latach 535–536 założyć w Rzymie razem z papieżem Agapitem wyższą szkołę teologiczną na wzór wschodnich (dawnej szkoły w Aleksandrii i działającej mu współcześnie) w Nisibis), ale śmierć papieża (536) oraz wojny udaremniły realizację tego zamierzenia.

Po wycofaniu się z życia publicznego i powrocie z Konstantynopola założył w swoich rodzinnych posiadłościach w Kalabrii kompleks klasztorny Vivarium, w którym, obok podstawowych ślubów, zobowiązał po raz pierwszy swoich mnichów do uprawiania pracy naukowej – nie tylko w zakresie dyscyplin teologicznych, opartych na gruntownej znajomości Pisma Świętego, ale również w zakresie ogólnokulturowym, w celu ratowania ginących skarbów literatury starożytnej. W tym celu założył w Vivarium: 1) bibliotekę (największą wówczas w Italii), w której zgromadził nie tylko gr.-łac. kodeksy i komentarze Pisma Świętego (przedhieronimiańskie, Wulgaty i późniejsze), ale też wiele dzieł ojców Kościoła, gr. i łac. pism pogańskich, zwł. z dziedziny siedmiu sztuk wyzwolonych (katalog biblioteki zob. w: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, P 1925, II 2359–2365; DHGE XI 1392–1399); 2) scriptorium, w którym przygotowani do tego mnisi (*antiquarii*, *librarii*) kopiowali dzieła starożytne i udostępniali je do sprzedaży, tworząc swego rodzaju wydawnictwo (wówczas być może powstał *Codex Ammiatinus*); 3) correctorium, w którym mnisi (*correctores*) na podstawie zgromadzonych w bibliotece dzieł ortograficznych poprawiali zebrane kodeksy, zwł. komentarze do Pisma Świętego; 4) ośrodek tłumaczeniowy, w którym tłumacze (*Bellator*, *Mucjanus*,

Epifaniusz Scholastyk, Dionizy Mały, Eustacjusz), w związku z szybko zanikającą znajomością języka gr. na Zachodzie, przekładali na łacinę gr. komentarze biblijne (Orygenes, Didyma, Jana Chryzostoma, Filona Karpazjusza), pisma historyczne (*Historia tripartita*, *Codex encyclicus* Soboru Chalcedońskiego, wszystkie dzieła Józefa Flawiusza) i in. autorów (m.in. Hipokratesa, Galena, Dioscoridesa), głównie z zakresu artes liberales.

Dla tak uformowanego ośrodka K. opracował program studiów, którego głównym celem miało być gruntowne poznanie i zrozumienie Pisma Świętego; osiągnięcie tego celu miało ułatwić studiowanie autorów piszących wprowadzenia (introductores), komentatorów biblijnych (expositores), ortodoksyjnych teologów (catholici magistri), a także (po raz pierwszy) dogłębne studium nauk wyzwolonych (disciplinae seu artes saeculares), prowadzone na podstawie napisanych przez K. *Institutiones* i zgromadzonych z tej dziedziny pism. Uważał, że nauki te nie tylko nie są sprzeczne z Pismem Świętym, ale w nim się od początku znajdują i pomagają je zrozumieć. Zalecał także studia w zakresie ogrodnictwa, budownictwa, rybołówstwa, medycyny i zielarstwa. To pozytywne nastawienie K. do nauk świeckich, na owe czasy wyjątkowe i oryginalne, i powiązanie ich ze studium Pisma Świętego, wpłynęło na kształt wychowania i szkolnictwa kościelnego w średniowiecznej Europie. Vivarium upadło jednak wkrótce po śmierci jej założyciela, głównie dlatego, że nie zdążył przygotować odpowiednich ludzi do tego rodzaju pracy.

DZIAŁALNOŚĆ FILOZOFICZNA. K. bardziej niż twórczym filozofem był późnoantycznym encyklopedystą chrześcijańskim. Jego wkład w rozwój filozofii polega głównie na tym, że w swoich pismach poświadczył realizowany wówczas program nauczania wybranych zagadnień filozoficznych (związanych zwł. z dialektyką), a przez swych tłumaczy i kopistów zgromadził, przełożył na łacinę, skopiował i upowszechnił na Zachodzie wiele gr. pism filozoficznych.

Zagadnieniami filozoficznymi (logicznymi) zajmował się zwł. w II księdze swoich *Institutiones*, w których przy omawianiu sztuk wyzwolonych najwięcej miejsca poświęcił dialektyce (II 3, PL 70, 1167–1203), przedstawiając porządek i treść ich nauczania. Program ten, zgodnie ze zwyczajem ówczesnych nauczycieli filozofii, rozpoczął od podania definicji i podziału filozofii. Przyniósł 3 definicje filozofii oparte na wcześniejszych i współczesnych mu określeniach: 1) filozofia, o ile to dla człowieka możliwe, jest prawdopodobną

wiedzą o rzeczach boskich i ludzkich; 2) filozofia jest sztuką nad sztukami i nauką nad naukami; 3) filozofia jest rozmyślaniem o śmierci (dodając, że ta definicja odpowiada szczególnie chrześcijanom, którzy wzgardziwszy próżną doczesnością prowadzą ziemskie życie z myślą o życiu niebieskim).

Tak pojmowaną filozofię dzielił zgodnie z Arystotelesem na spekulatywną (*inspectiva*) i praktyczną (*actualis*). Spekulatywna, jak wyjaśnia, wznosi się ponad rzeczy widzialne i wyłącznie za pomocą naturalnego rozumu rozważa o rzeczach boskich i niebieskich, czyli o tym, co nie jest dostępne dla poznania zmysłowego; dzieli się następnie na: a) naturalną (*naturalis*) – rozwijającą niezmienną naturę każdej rzeczy; b) teoretyczną (*doctrinalis*) – rozważającą abstrakcyjną ilość, czyli ilość oderwaną za pomocą abstrakcji umysłowej od materii i przypadłości, a w jej zakres wchodzi arytmetyka, muzyka, geometria i astronomia; c) teologiczną (*divinalis*) – rozważającą naturę Bożą i stworzeń duchowych. Filozofia praktyczna (*actualis*), która stara się wyjaśniać rzeczy przez poznanie ich działania, dzieli się na: a) etykę (*moralis*) – uczącą, jak uczciwie żyć i jak osiągnąć cnotę; b) ekonomikę (*dispensativa*) – uczącą roztropnego kierowania sprawami domowymi; c) politykę (*civilis*) – uczącą pożytecznego prowadzenia spraw państwowych. Wszystkie powyższe definicje i podziały filozofii, przedstawione i objaśnione przez K. na schematach zostały przejęte z wcześniejszych podręczników i komentarzy, najprawdopodobniej od Ammoniusza (przycytał 6 definicji filozofii) lub Mariusza Wiktoryna, podziały zaś filozofii – od Arystotelesa.

Stworzony przez K. program nauczania filozofii przewidywał:

1) komentowanie *Isagogi* Porfiriusza (najprawdopodobniej w łac. tłum. Mariusza Wiktoryna), ograniczające się do objaśnienia pojęć (rodzaj, gatunek, różnice gatunkowa, właściwości, przypadłości), oparte na wiadomościach szkolnych i prawdopodobnie na napisanym do niej komentarzu Boecjusza;

2) komentowanie *Kategorii* i *Peri hermeneias* Arystotelesa (prawdopodobnie na podstawie ich łac. przekładów oraz komentarz Wiktoryna i Boecjusza). Ponieważ traktat *Kategorie* ukazuje 3 rodzaje orzekania (wieloznaczne, jednoznaczne i pochodne), najpierw zwięźle objaśnia każde z nich, a następnie krótko omawia 10 kategorii (substancja, ilość, relacja, jakość, działanie, odbieranie działania, położenie, czas, miejsce, posiadanie), zaznaczając, że traktat *Kategorie* należy czytać ze szczególną uwagą, ponieważ

wszystko, co człowiek wypowiada, może być wyrażone za pomocą tych dziesięciu orzeczników. *Peri hermeneias* uważał K. za najsubtelniejsze i najgruntowniej przemyślane dzieło Stagiryty; podał więc jedynie objaśnienie nazwy, słowa (czasownika), mowy, mowy oznajmującej, twierdzenia, przeczenia i sprzeczności, odsyłając czytelników pragnących pogłębienia znajomości tej tematyki do samego dzieła Arystotelesa i napisanego do niego komentarza Boecjusza;

3) wprowadzenie do sylogistyki, którą K. uważał za najważniejszą część dialektyki, ponieważ za jej pomocą oddziela się fałsz od prawdy i dochodzi do prawdy. Dialektyka zaś wg K. korzysta z dwóch form rozumowania sylogistycznego: a) sylogizmu kategorycznego, czyli orzekającego, który występuje w trzech figurach (formulae): pierwsza – w dziewięciu trybach (modi), druga – w czterech trybach, trzecia – w sześciu trybach; b) sylogizmu hipotetycznego, czyli warunkowego. Po wprowadzeniu do sylogizmów, K. omawia 3 sposoby dowodzenia retorycznego (indukcję, entymemat, epichejremat), osobny rozdz. poświęca definicjom (ich naturze, znaczeniu oraz opisowi ich piętnastu typów), by na koniec przejść do objaśnienia natury i rodzajów topik, które mogą być rozumiane potrójnie: jako miejsca, z których czerpie się dowody, jako źródła myśli oraz jako punkty wyjścia dla mowy (nie wspomina natomiast ani o dowodach sofistycznych, ani o *Analitykach*, mimo że pisze o sylogizmach kategorycznych i definicjach mających swe źródło w tym dziele).

W przedstawionym wyżej programie widać, że po komentarzu do *Isagogi* Porfiriusza następuje komentarz do prawie całego *Organonu* Arystotelesa, prowadzony w neoplatońskim – stosowanym wówczas porządku, a główną treścią tego komentarza jest logika Arystotelesa – filozofa uważanego za najwyższy autorytet. Ten program wykładu wywodzi się ze środowiska aleksandryjskiego, od dawna ulegającego tendencjom synkretystycznym; środowisko aleksandryjskie wytworzyło specyficzny typ filozofii, łączącej platonizm i arystotelizm; polegało to na mniej lub bardziej dokładnym referowaniu i komentowaniu traktatów *Organonu* Arystotelesa, a także frag. stoickiej logiki oraz *Isagogi* Porfiriusza.

ZNACZENIE. Zaslugą K. jest zgromadzenie (a przez to w wielu przypadkach uratowanie) w bibliotece Vivarium dzieł teologicznych,

komentarzy biblijnych, pism ojców Kościoła, pism związanych z retoryką, medycyną, rolnictwem i ogrodnictwem, a także wielu dzieł filozoficznych. K. poświadcza, że znajdowały się tam: *Isagoga* Porfiriusza w przekładzie łac. Mariusza Wiktoryna (zachowały się tylko frg.) z komentarzem Boecjusza i Apulejusza, *Kategorie* Arystotelesa w przekładzie tegoż i jego do nich komentarzem w ośmiu księgach (zagięły), *Peri hermeneias* Arystotelesa w przekładzie tegoż (zaginiony) i komentarzami w sześciu księgach Boecjusza i ośmiu księgach Apulejusza, *Topica* Arystotelesa w przekładzie Cycerona oraz komentarzami do nich Mariusza Wiktoryna (w pięciu księgach) i Boecjusza, *De syllogismis hypotheticis* i *De differentiis topicis* Boecjusza, *De syllogismis hypotheticis* (w siedmiu księgach) Tulusza Marcelina Kartagińczyka, *De forma mundi* Seneki, *De differentia generis* Fokasa, *Liber regularum* Tychoniusza. Biblioteka filozoficzna w Vivarium przyczyniła się do rozwoju filozofii średniowiecznej na Zachodzie. Wiele z tych dzieł dzięki obecności w tym miejscu ocalało.

K. bardziej niż oryginalnym teologiem, egzegetą czy myślicielem był kompilatorem, bibliografem i pedagogiem, i na tym polega jego znaczenie. Nazywany bywa ojcem średniowiecznego szkolnictwa, konserwatorem i przekazicielem średniowieczu kultury antycznej, pedagogiem Europy. Wywarł znaczny wpływ na zachodnią kulturę europejską, zwł. średniowieczną; jego *Historia tripartita* i przekłady pism Józefa Flawiusza były podręcznikami historii aż do XV w., a jego recenzja Wulgaty Hieronima pozostawiła piętno na wielu kodeksach biblijnych.

Pisma K. były często wykorzystywane w średniowieczu: *Komentarz do Psalmów* inspirował średniowieczną egzegezę; księgi VI–VII *Variów* służyły za popularny wzorzec urzędowych formuł w kancelariach średniowiecznych, na *Chronicon* wzorowali się benedyktyńscy kronikarze XI w. (Hermana Contractusa, Bernolda i Marianusa Scota), na *De anima* powoływali się Hraban Maur (w *De anima*) i Hinkmar z Reims (w *De divina et multiplici animae ratione*), na *Institutiones* – Alkuin (w *Dialogus de dialectica*) i Hraban Maur (w *De clericorum institutione*); zwł. druga księga *Variów* pt. *De septem artibus et disciplinis* jako encyklopedia sztuk wyzwolonych, kopiowana wielokrotnie w średniowieczu, wpłynęła na strukturę i program szkół średniowiecznych.

A. van de Vyver, *Cassiodore et son oeuvre*, *Speculum* 6 (1931), 244–292; B. Gładysz, *Cassiodore et l'organisation de l'école médiévale*, *Collectanea Theologica* 17 (1936), 51–69; E. K. Rand, *The New Cassiodorus*, *Speculum* 13 (1938), 433–447; L. W. Jones, *The Influence of Cassiodorus on Mediaeval Culture*, *Speculum* 20 (1945), 433–442, 22 (1947), 254–256; E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bn 1948, T 1993¹¹ (*Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kr 1997, 81–82, 464–467); J. van den Besselaar, *Cassiodoro Senador e la cultura rétorica de sua época*, *Revista de letras (Sao Paulo)* 1 (1960), 11–52; P. Riche, *Éducation et culture dans l'occident barbare. VIe–VIIe siècles*, P 1962, 1995⁴ (*Edukacja i kultura w Europie Zachodniej. (VI–VIII w.)*, Wwa 1995, 55–61, 144–146, 164–169, 171–180, 501–502); M. Lohr, *Problematyka sztuk wyzwolonych w pismach K.*, *Studia Warmińskie* 1 (1964), 373–391; tenże, *Zagadnienia logiczne w pismach K.*, tamże, 4 (1967), 447–475; tenże, *Zagadnienia arytmetyki w pismach K.*, tamże, 6 (1969), 489–507; tenże, *Zagadnienia teorii sztuk wyzwolonych w pismach K.*, tamże, 8 (1971), 313–350; A. Crocco, *Il „Liber de anima” di Cassiodoro*, *Sapienza* 25 (1972), 133–168; J. O'Donnell, *Cassiodorus*, Be 1979; J. R. S. A. Mair, *A Manual for Monks. Cassiodorus and the „Egkyklios paideia”*, *The Journal of Theological Studies* 31 (1980), 547–551; L. Viscido, *Studi Cassiodorei*, Soveria Manelli 1983; *Atti della Settimana di Studi Flavio Magno Aurelio Cassiodoro (Cosenza-Squillace 19–24 settembre 1983)*, Soveria Manelli 1986, 154–178; F. Troncarelli, *L'ordo generis Cassiodororum e il programma pedagogico delle Institutiones*, REAu 35 (1989), 129–134; F. Prinz, *Cassiodor und das Problem christlicher Aufgeklärtheit in der Spätantike*, *Historische Zeitschrift* 254 (1992), 561–580; K. Zelzer, *Le Institutiones di Cassiodoro come documento del suo programma culturale*, *Vivarium Squillacense* 3 (1992) z. 2, 7–24; *Cassiodoro. Dalla corte di Ravenna al Vivarium di Squillace. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Squillace 25–27 X 1990)*, Soveria Mannelli 1993, 131–157; M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*, Wwa 1994, 253–256; L. Cracco Ruggini, *Graduatorie fra „utillimae artes” e saperi scientifici aristocratici nell'Italia di Cassiodoro*, *Cassiodorus* 6–7 (2000–2001), 73–94; S. Longosz, EK VIII 946–949; U. Pizzani, *Retorica e dialettica nel secondo libro delle „Institutiones” di Cassiodoro*, *Cassiodorus* 6–7 (2000–2001), 95–114; Th. S. Bonino, *Philosopher*

face aux barbares: Boèce et Cassiodore, Bulletin de littérature ecclésiastique 102 (2001), 295–308; K. Burczak, *Figury retoryczne i tropy w Psalmach na podstawie „Expositio Psalmorum” K.*, Lb 2004.

Stanisław Longosz